

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ЗАКЛАД
«ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ імені К. Д. УШИНСЬКОГО»

СВЯТЧЕНКО Вікторія Володимирівна

УДК [81-115:81'342.6]"18/19"

**СИСТЕМНІСТЬ МОВИ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ
МОВОЗНАВСТВІ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ ст.:
ФОНЕТИКО-ФОНОЛОГІЧНИЙ РІВЕНЬ**

10.02.15 – загальне мовознавство

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Одеса – 2019

Дисертацією є рукопис

Робота виконана на кафедрі германської та слов'янської філології Державного вищого навчального закладу «Донбаський державний педагогічний університет», Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор філологічних наук, професор
Глуценко Володимир Андрійович,
Державний вищий навчальний заклад «Донбаський державний педагогічний університет»,
завідувач кафедри германської та слов'янської філології.

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор
Бріцин Віктор Михайлович,
Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України,
головний науковий співробітник;

кандидат філологічних наук, доцент
Голі-Оглу Тамара Войцехівна,
Державний вищий навчальний заклад
«Приазовський державний технічний університет»,
завідувач кафедри української мови
та слов'янської філології.

Захист дисертації відбудеться «26» квітня 2019 року о 12 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 41.053.05 Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» за адресою: 65045, м. Одеса, вул. Єврейська, 25.

З дисертацією можна ознайомитись в науковій бібліотеці Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» за адресою: 65020, м. Одеса, вул. Старопортофранківська, 36.

Автореферат розісланий «27» березня 2019 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Т. А. Дружина

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Питання дослідження лінгвістичної спадщини минулого посідає чільне місце в сучасному мовознавстві. Вивчення лінгвістичної спадщини свідчить, що принцип системності в генетичному мовознавстві XIX – початку XX ст. висвітлено недостатньо. Необхідно мати на увазі, що внесок лінгвістів XIX – початку XX ст. у дослідження системності мови є дуже значним і потребує комплексного лінгвістично-історіографічного вивчення на конкретному історико-мовному матеріалі. У дисертації досліджено значну кількість праць учених XIX – початку XX ст. (Ф. Боппа, Я. Грімма, Р. Раска, А. Шлейхера, О. Х. Востокова, М. І. Греча, Ф. І. Буслаєва, І. І. Срезневського, М. О. Максимовича, Я. Ф. Головацького, О. О. Потебні, П. Г. Житецького, М. О. Колосова, А. Лескіна, Г. Остгофа, К. Бругмана, Г. Пауля, П. Ф. Фортунатова, О. О. Шахматова, М. М. Дурново, Ф. де Соссюра, І. О. Бодуена де Куртене, В. О. Богородицького, А. Ю. Кримського, К. Т. Німчинова, П. О. Бузука та ін.), зокрема й маловідомих.

Актуальність теми дисертації визначено браком спеціального комплексного лінгвістично-історіографічного вивчення питання системності мови, а також значущістю внеску європейських дослідників XIX – початку XX ст. в розвиток тези про системність мови на фонетико-фонологічному матеріалі індоєвропейських мов.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Напрямок дослідження пов'язаний із фундаментальною науковою роботою кафедри германської та слов'янської філології Державного вищого навчального закладу «Донбаський державний педагогічний університет» «Порівняльно-історичний метод в українському мовознавстві (XIX ст. – 30-і рр. XX ст.)» (номер державної реєстрації 0115U003183). Автором досліджувалися погляди лінгвістів європейського генетичного мовознавства XIX – початку XX ст. на системний характер мови. Тему дисертації затверджено на засіданні вченої ради Донбаського державного педагогічного університету (протокол № 5 від 22.12.2015 р.) й погоджено в бюро Наукової ради «Закономірності розвитку мов і практика мовної діяльності» Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні Національної академії наук України (протокол № 1 від 18.02.2016 р.).

Метою дисертаційного дослідження є комплексне лінгвістично-історіографічне розкриття поглядів представників європейського генетичного мовознавства XIX – початку XX ст. на системний характер мови, установлення особливостей розвитку принципу системності в працях з історичної фонетики індоєвропейських мов (у процесі застосування певних прийомів і процедур та в трактуванні мети дослідження), визначення внеску лінгвістів зазначеного періоду в дослідження системних властивостей мови.

Реалізація поставленої мети передбачає виконання таких **завдань**:

- здійснити лінгвістично-історіографічний огляд проблеми системності мови в європейському генетичному мовознавстві XIX – початку XX ст.; теоретично

- обґрунтувати поняття *системний характер мови*, охарактеризувати системний підхід і принцип системності в лінгвогенетичному дослідженні;
- розкрити питання про формування й розвиток загального уявлення про мову як системний феномен у мовознавстві XIX – початку XX ст.; дати характеристику статичному та динамічному аспектам дослідження системності мови;
 - встановити джерела вивчення системних властивостей мови в зазначений період;
 - з'ясувати атрибути мовної системи в лінгвістиці XIX – початку XX ст.;
 - кваліфікувати регулярні фонетичні кореспонденції та прийом генетичного ототожнення фактів у студіях європейських мовознавців XIX – початку XX ст.;
 - розкрити особливості реконструкції архетипів і фонетичних законів як вияву системного підходу до мови в мовознавстві зазначеного періоду;
 - проаналізувати хронологізацію й локалізацію фонетичних явищ і їхніх системно пов'язаних сукупностей у європейській лінгвістиці XIX – початку XX ст.;
 - з'ясувати специфіку прийому систематизації фонетичного матеріалу в студіях лінгвістів зазначеного періоду.

Об'єктом наукового дослідження є розглянута в лінгвоісторіографічному аспекті сукупність наукових текстів з історичної фонетики індоєвропейських мов, авторами яких є європейські мовознавці XIX – початку XX ст.

Предметом дослідження є системні інтерпретації на історико-фонетичному матеріалі індоєвропейських мов (XIX – початок XX ст.).

Матеріалом дисертації виступають теоретичні твердження лінгвістів і спостереження в царині історичної фонетики індоєвропейських мов, у яких відбилося трактування мови як системного явища: монографій, лекційних університетських курсів, статей, рецензій тощо, авторами яких є українські, російські, англійські, німецькі, французькі, чеські та інші мовознавці.

Методологія дослідження. В аспекті лінгвоісторіографічного дослідження системності мови значну роль відіграє принцип історизму, згідно з яким лінгвістичні інтерпретації вчених минулого мають бути співвіднесеними з сучасними уявленнями про відповідні феномени.

Поставлені в дослідженні мета й завдання розв'язуються за допомогою *актуалістичного методу*, який є загальнонауковим засобом теоретичного рівня наукового пізнання й дає змогу за допомогою сучасних знань простежити розвиток об'єкта в минулому та передбачити деякі тенденції майбутнього розвитку.

Наукова новизна отриманих результатів. У дисертації вперше зроблено спробу розкрити погляди представників європейського генетичного мовознавства XIX – початку XX ст. на системний характер мови (на матеріалі одиниць фонетико-фонологічного рівня). Новизна роботи виявляється й у тому, що в ній досліджено значну кількість лінгвістичних праць з урахуванням еволюції думок мовознавців на ті чи ті аспекти проблеми, яку вивчають.

Теоретичне значення дисертації пов'язане з розробкою методики лінгвоісторіографічного дослідження теоретичних проблем історіографії генетичного мовознавства. Нами розроблено методику впорядкування й узагальнення знань, у межах якої поєднуються хронологічний і концептуальний підходи. При опрацюванні історико-фонетичного матеріалу ми спираємося на принцип об'єктивності, який у поєднанні з принципом історизму має сприяти розкриттю закономірностей формування й розвитку наукових гіпотез і теорій.

Практичне значення отриманих результатів. Матеріали дисертації сприятимуть розв'язанню актуальних проблем історіографії європейського мовознавства й можуть бути застосовані в подальших історико-лінгвістичних дослідженнях; можуть бути використані у викладанні «Історії лінгвістичних учень», «Вступу до мовознавства», «Загального мовознавства». Дисертаційні матеріали доцільно використовувати при викладанні курсів сучасних мов слов'янської, германської та романської груп індоєвропейської сім'ї, а також у культурно-просвітній роботі.

Особистий внесок здобувача. Усі теоретичні й практичні результати досягнуто автором одноосібно. У фаховій статті «Ф. де Соссюр про мову як систему: переосмислення концепції видатного лінгвіста з функціонально-прагматичних позицій» (статтю написано в співавторстві з В. А. Глущенком) дисертантові належить виклад поглядів Ф. де Соссюра на системні мовні відношення в ідіосинхронії як темпоральному модусі, протиставленому діахронії та панхронії.

Апробація результатів роботи. Апробацію основних положень і результатів дослідження здійснено на 12 наукових і науково-практичних конференціях, із них – сім *міжнародних*, зокрема: міжнародні науково-практичні конференції «Сучасна філологія: тенденції та пріоритети розвитку» (м. Одеса, 2016 р., 2017 р., 2018 р.), міжнародна науково-практична конференція «Сучасний вимір філологічних наук» (м. Львів, 2016 р.), міжнародна науково-практична конференція «Актуальні проблеми філологічних наук: досвід науковців та освітян Польщі і України» (м. Люблін, Польща, 2017 р.); міжнародна XI науково-практична конференція «Результати сучасних наукових досліджень» (м. Моррісвіль, США, 2017 р.); міжнародна XIII науково-практична конференція «Наука у 2018 році» (м. Моррісвіль, США, 2018 р.); науково-практичні: науково-практична Інтернет-конференція «Актуальні проблеми лінгвістичної методології та історіографії як найважливіших галузей науки про мову» (м. Слов'янськ, 2017 р.); V науково-практична Інтернет-конференція «Методологія та історіографія мовознавства» (м. Слов'янськ, 2018 р.); щорічні звітні науково-практичні конференції викладацького складу та засідання кафедри германської та слов'янської філології Донбаського державного педагогічного університету (2016–2018 рр.).

Публікації. Проблематику, теоретичні та практичні результати дисертаційної роботи викладено у 20 публікаціях, серед яких 7 опубліковано у фахових збірниках наукових праць, визначених МОН України, що відображають основні результати дослідження; 1 – у закордонному фаховому

виданні (Казахстан); 12 – у виданнях, які додатково розкривають наукові результати дисертаційного дослідження, з яких 3 – у зарубіжних наукових виданнях (США, Польща), 9 – у матеріалах доповідей на конференціях, які додатково відображають отримані результати дослідження.

Структура й обсяг дисертації. Дисертаційне дослідження загальним обсягом 250 сторінок (основний текст дисертації становить 187 сторінок) складається зі вступу, переліку умовних позначень, трьох основних розділів з висновками до них, загальних висновків, списку використаних джерел (всього 600 найменувань), 2 додатків.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** розкрито сутність і стан досліджуваної проблеми; обґрунтовано вибір теми дисертації, актуальність теми дослідження, її зв'язок із науковими програмами, планами та темами; визначено мету, завдання, об'єкт і предмет дисертації; сформульовано методи дослідження, наукову новизну роботи, її теоретичне та практичне значення; подано відомості про апробацію основних положень дисертації.

У **першому розділі** *«Лінгвоісторіографічний аспект дослідження системного характеру мови в європейському генетичному мовознавстві. Методологія і напрями дослідження»* проаналізовано стан лінгвоісторіографічного вивчення питань системності мови у сучасній науковій літературі. Відповідно до цього визначено методологію і напрями дисертаційного дослідження.

Підрозділ 1.1 *«Лінгвоісторіографічний аспект дослідження системного характеру мови в європейському генетичному мовознавстві»* присвячений лінгвоісторіографічному висвітленню системного характеру мови, тверджень лінгвоісторіографів, які розглядали певні аспекти питань явища системності.

Здійснений аналіз праць мовознавців ХІХ – початку ХХ ст. виявив, що системний погляд на мову присутній у роботах Ф. Боппа, Я. Грімма, Р. Раска, О. Х. Востокова, А. Шлейхера, Ф. І. Буслаєва, І. І. Срезневського, О. О. Потєбні, П. Г. Житецького, М. О. Колосова, А. Лєскіна, Г. Остгофа, К. Бругмана, Г. Пауля, П. Ф. Фортунатова, О. О. Шахматова, М. М. Дурново, І. О. Бодуєна де Куртєне, В. О. Богородицького, А. Ю. Кримського, П. О. Бузука, К. Т. Німчинова та інших дослідників, які теоретично й практично розкривали системні властивості мови в працях з історичної фонетики індоєвропейських мов. Про це йдеться в студіях Г. Арєнса, Р. Робінса, К. Янковскі, М. Івіч, З. Штібера, Ф. М. Березіна, В. В. Колєсова, В. К. Журавльова, Ю. Я. Бурмистровича, Т. А. Амїрової, Б. О. Ольховикова, Ю. В. Рождєственського, Ю. В. Шевельова, М. А. Жовтобрюха, В. Ю. Франчук, С. П. Бєвзенка, М. П. Кочєргана, Л. П. Іванової, Г. П. Мацюк, В. А. Глушєнка та ін.

Зауважимо, що у розв'язанні експлікованої в роботі проблеми ми розмежуємо праці вчених першого періоду генетичного мовознавства (він

охоплює 20-і – 60-і рр. XIX ст.) і другого його періоду (70-х рр. XIX ст. – початку XX ст.), використовуючи періодизацію генетичного мовознавства XIX – початку XX ст., якої дотримується В. А. Глущенко.

Огляд літератури засвідчив брак лінгвоісторіографічних студій, у яких окреслювалася б системність мови.

Підрозділ 1.2 «Методологія дослідження» присвячений розгляду загальнотеоретичних питань. Відповідно до поставленої мети та завдань дослідження в роботі застосовано актуалістичний метод, який дозволяє вивчати минуле та передбачати майбутнє на основі сучасних знань.

В. А. Глущенко першим серед мовознавців розкрив специфіку актуалістичного методу як методу праць із лінгвістичної історіографії та охарактеризував структуру цього методу. Важливим видається й визначення В. А. Глущенко специфіки актуалістичного методу в зіставленні з порівняльно-історичним методом, яка полягає а) у наявності специфічних об'єкта й предмета, б) у відмінностях в операційному (зокрема в процедурі реконструкції) та телеологічному компонентах.

Серед прийомів та процедур, застосованих у дослідженні, зауважимо аналіз джерел і синтез одержаних даних, порівняння, абстрагування та логічну історико-наукову реконструкцію, що посідає центральне місце серед прийомів і процедур.

Підрозділ 1.3 «Напрями дослідження». Для повного й різнобічного розкриття явища системності мови в європейському генетичному мовознавстві XIX – початку XX ст. конкретний історико-мовний матеріал у дисертації досліджено за такими напрямками: 1) лінгвоісторіографічний огляд проблеми системності мови в європейському генетичному мовознавстві XIX – початку XX ст.; теоретичне обґрунтування поняття *системний характер мови*, характеристика системного підходу й принципу системності в лінгвогенетичному дослідженні; 2) розкриття питання про формування й розвиток загального уявлення про мову як системний феномен у мовознавстві XIX – початку XX ст.; характеристика статичного та динамічного аспектів дослідження системності мови; 3) встановлення джерел вивчення системних властивостей мови в зазначений період; 4) з'ясування атрибутів мовної системи в лінгвістиці XIX – початку XX ст.; 5) висвітлення питання про регулярні фонетичні кореспонденції та прийом генетичного ототожнення фактів у студіях європейських мовознавців XIX – початку XX ст.; 6) розкриття особливостей реконструкції архетипів і фонетичних законів як вияву системного підходу до мови в мовознавстві зазначеного періоду; 7) аналіз хронологізації й локалізації фонетичних явищ і їхніх системно пов'язаних сукупностей у європейській лінгвістиці XIX – початку XX ст.; 8) з'ясування специфіки прийому систематизації фонетичного матеріалу в студіях лінгвістів зазначеного періоду.

У **другому розділі «Системні властивості мови в європейському мовознавстві 20-х – 60-х рр. XIX ст.»** зауважено, що поява досліджень засновників генетичного мовознавства, до яких відносять Ф. Боппа, Я. Грімма, Р. Раска, О. Х. Востокова, означала застосування до мовних явищ принципу

системності, а ідеї, висунуті ними, набули свого подальшого переосмислення та вдосконалення в працях послідовників, зокрема європейських лінгвістів першого періоду розвитку генетичного мовознавства: А. Шлейхера, Ф. І. Буслаєва, І. І. Срезневського, М. І. Греча, М. Н. Каткова, М. О. Максимовича, Я. Ф. Головацького.

У підрозділі 2.1 «*Формування загального уявлення про мову як системний феномен у мовознавстві 20-х – 60-х рр. XIX ст.: статичний і динамічний аспекти*» зазначено, що сучасні дослідники виділяють два аспекти вивчення мови – синхронічний і діахронічний. Теоретичному осмисленню різниці між синхронією та діахронією (статикою й динамікою) поклав початок В. фон Гумбольдт, А. Шлейхер продовжував розвивати думку про співвідношення системи й становлення в процесі розвитку.

Особливу увагу звернено на теорію двох періодів мовного розвитку – доісторичного (утворення й удосконалення мовних елементів різних рівнів) та історичного (їхній занепад). У мовознавстві данину цій теорії віддавали О. Х. Востоков, М. І. Греч, М. Н. Катков, І. І. Срезневський, Ф. І. Буслаєв.

Ми відзначаємо позитивне значення теорії: на початку XIX ст. вона стимулювала пошуки закономірностей розвитку мови, допомагала систематизувати матеріал історії індоєвропейських мов, а її подальше подолання стало можливим завдяки його нагромадженню та осмисленню.

У підрозділі 2.2 «*Джерела вивчення системних властивостей мови в мовознавстві 20-х – 60-х рр. XIX ст.*» вказано, що в перший період генетичного мовознавства активно розвиваються тенденції до чіткого визначення кола джерел вивчення історії мови, до усвідомлення ступеня вартості того чи іншого джерела. Мовознавці цього періоду до джерел дослідження мови відносили: матеріал давніх писемних пам'яток, старослов'янську мову, інші слов'янські мови, східнослов'янські мови, сучасну «руську народну мову» (російську, українську й білоруську) в сукупності говорів, а також мову письменників, насамперед М. В. Ломоносова, М. М. Карамзіна, О. С. Пушкіна.

Стосовно питання пріоритетності джерел студіювання історії мови, то, на нашу думку, цей аспект дослідження не був на часі, але мовознавці критично ставилися до давніх писемних пам'яток і підкреслювали цінність для дослідників мови явищ сучасних мов (діалектів).

Підрозділ 2.3 «*Атрибути мовної системи в лінгвістиці 20-х – 60-х рр. XIX ст.*». Представники генетичного мовознавства першого періоду з трьох головних атрибутів мовної системи – структури, субстанції та функції – досліджували насамперед субстанцію, матеріальне перетворення мовних одиниць, що й розкриваємо в підрозділі.

У підрозділі 2.4 «*Експлікація регулярних фонетичних кореспонденцій і генетичне ототожнення фактів у студіях мовознавців 20-х – 60-х рр. XIX ст.*» зазначено, що саме у виявленні фонетичних кореспонденцій і в їхній реєстрації мовознавці підійшли до визначення системних характеристик мови, хоча й у порівняно обмеженій галузі мовних явищ, як показує аналіз, в європейському

генетичному мовознавстві 20-х – 60-х рр. XIX ст. принцип системності відбився насамперед у генетичному ототожненні фактів.

Відкриття О. Х. Востоковим носових і редукованих голосних у спільнослов'янській мові завдяки порівнянню кириличних *юсів* і *єрів* з голосними сучасних слов'янських мов у генетично тотожних морфемах і стало виявленням системної інтерпретації мовних явищ у їх історії.

У підрозділі 2.5 «*Реконструкція архетипів і фонетичних законів як вияв системного підходу до мови (20-ї – 60-ї рр. XIX ст.)*» зазначено, що видатним відкриттям у царині історичної фонетики германських мов стало формулювання першого германського пересування приголосних, що отримало назву закону Раска – Грімма.

А. Шлейхер спробував реконструювати індоєвропейську прамову як систему форм, що відіграло важливу роль у розробці методики реконструкції систем давньої мови. Вчений встановив відмінність між генетичною спорідненістю мов і типологічною схожістю (теорія «родовідного дерева»).

Зазначено, що фонетичні архетипи «спільноруської» мови в інтерпретації О. Х. Востокова, І. І. Срезневського, П. О. Лавровського виступають як ізольовані.

Спостерігається тенденція до виділення етапів дії фонетичних законів. Я. Ф. Головацький, посилаючись на матеріал південно-західних пам'яток української мови, у переході [о] в [і] реконструює проміжний звук [у]: *конь > кунь > кінь*.

У підрозділі 2.6 «*Хронологізація й локалізація фонетичних явищ і їхніх системно пов'язаних сукупностей у мовознавстві 20-х – 60-х рр. XIX ст.*» зазначено, що безумовним досягненням генетичного мовознавства зазначеного періоду стало намагання вчених визначати часові межі виникнення та існування того або іншого фонетичного явища. Аналіз праць лінгвістичних істориків свідчить, що хронологізація й локалізація фонетичних явищ у них мала абсолютний характер. При тому варто враховувати, що вчені часто лише вказували на перші фіксації тих або тих фонетичних явищ і процесів у давніх писемних пам'ятках, не висвітлюючи питання про час їхньої появи в самій мові (діалекті).

Як зазначає В. А. Глущенко, у розумінні процесу розвитку мови вченими 20-х – 60-х рр. XIX ст. існує певний розрив між категоріями простору та часу.

У підрозділі 2.7 «*Систематизація фонетичного матеріалу в працях лінгвістів 20-х – 60-х рр. XIX ст.*» зазначено, що для студій представників генетичного мовознавства 20-х – 60-х рр. XIX ст. характерне успішне застосування та поступове вдосконалення прийому систематизації матеріалу. Обмеженість систематизації в зазначений період полягає, безперечно, у порівняно невисокому ступені узагальнення, що виявилось, як ми намагалися показати, у трактуванні архетипів і фонетичних законів як ізольованих, системно не пов'язаних.

У третьому розділі «*Мова як системний феномен у європейському мовознавстві 70-х рр. XIX – початку XX ст.*» зазначено, що розвиток системного підходу до історико-фонетичних явищ у європейському

мовознавстві пов'язаний із науковою діяльністю вчених Харківської (О. О. Потебня, М. О. Колосов, П. Г. Житецький), Лейпцизької (А. Лескін, Г. Остгоф, К. Бругман, Б. Дельбрюк, Г. Пауль), Московської (П. Ф. Фортунатов, О. О. Шахматов, М. М. Дурново, С. М. Кульбакін та ін.), Казанської лінгвістичних шкіл (І. О. Бодуен де Куртене, М. В. Крушевський, В. О. Богородицький та ін.), а також таких мовознавців, як Ф. де Соссюр, К. Вернер, Г. Асколі, О. І. Соболевський, П. М. Селіщев, А. Ю. Кримський, П. О. Бузук та ін.

У **підрозділі 3.1** *«Розвиток загального уявлення про мову як системний феномен у мовознавстві 70-х рр. XIX – початку XX ст.: статичний і динамічний аспекти»* розглянуто теоретичні дослідження лінгвістів щодо системного характеру мови як такої.

Учені Харківської школи розглядали поняття системності мови переважно в історичному аспекті.

Молодограматикам було притаманне інтуїтивне розуміння фонем як звукотипу, отримане внаслідок узагальнення звуків мовлення на основі фізіолого-акустичної подібності.

Системний підхід учених Московської школи до історико-фонетичних явищ виявився й у статистиці й (переважно) у динаміці. О. О. Шахматову належить заслуга формулювання завдання дослідження історії фонетичної системи як взаємопов'язаного цілого.

Зазначено, що новаторськими були ідеї Ф. де Соссюра. Із погляду лінгвіста, мова (ідіосинхронічна сутність) і мовлення (діахронічна сутність) становлять єдність у вигляді мовної діяльності, тому темпоральна сутність цієї останньої не може бути ані ідіосинхронічною, ані діахронічною. Її сутність у тому, що, незважаючи на інновації, які постійно трапляються в мовленні, мова в кожний момент її стану є статичною системою; мовна ж діяльність повинна водночас і розвиватись, і залишатись самою собою (панхронія).

У **підрозділі 3.2** *«Джерела вивчення системних властивостей мови в мовознавстві 70-х рр. XIX – початку XX ст.»* ми вказуємо, що в другий період продовжують розвиватися тенденції до чіткого визначення кола джерел вивчення історії мови, до усвідомлення ступеня вартості того чи іншого джерела. З одного боку, чітко окреслюється коло джерел вивчення історії мови, з другого боку, порушується питання про їхню ієрархію. Докладно розглянуто проблему пріоритетності джерел вивчення історії мови в європейському генетичному мовознавстві 70-х рр. XIX ст. – початку XX ст.

Підрозділ 3.3 *«Атрибути мовної системи в лінгвістиці 70-х рр. XIX – початку XX ст.»*. Лінгвісти зазначеного періоду з атрибутів мовної системи досліджували насамперед субстанцію, проте, як ми показуємо у дослідженні, певною мірою враховувалися й структура та функція.

Усвідомлення структури вченими Харківської школи виявилось в історичному розгляді диференційних ознак системи голосних і приголосних фонем. Поступово формувалося трактування й такого атрибута фонетичної системи, як функція.

У вчених Лейпцизької школи субстанційний характер реконструкції був пов'язаний із орієнтацією на встановлення артикуляційних ознак звуків-архетипів, а у працях лінгвістів Московської школи було присутнє сприймання архетипів і фонетичних законів реконструйованих прамов як фікцій, наукових абстракцій, видобутих дедуктивним шляхом.

У працях мовознавців розглядуваного періоду виникло нове трактування цілісності, відповідно до якого властивості мови як цілого зумовлені взаємодією її частин (і, отже, увагу дослідника перенесено із субстанції на структуру). Таке тлумачення йшло від І. О. Бодуена де Куртене, його дотримувався й Ф. де Соссюр.

Підрозділ 3.4 *«Розширення кола регулярних фонетичних кореспонденцій і вдосконалення прийому генетичного ототожнення фактів у студіях мовознавців 70-х рр. XIX – початку XX ст.»*.

Застосування прийому генетичного ототожнення фактів у студіях учених Харківської школи реалізувалося у дослідженні О. О. Потебнею історії афrikати [дж] в українській мові.

Вдосконалення прийому в студіях А. Лескіна, К. Бругмана, Г. Остгофа, Г. Пауля, Б. Дельбрюка здійснювалося в напрямку розширення й поглиблення мовного матеріалу. Це виявилось в збільшенні корпусу досліджуваних мов і в їхніх межах – кількості кореневих і службових морфем, що залучалися до порівняння. Характерним для праць молодогограматиків є також зближення морфем із мінімальною матеріальною подібністю.

Усвідомлення ж ученими Московської школи системного характеру мови виявилось, зокрема, у тому, що в їхніх студіях генетично ототожнені факти східнослов'янських мов включено в широкий контекст явищ різних слов'янських мов (діалектів), розглянуто в різнобічних зв'язках, як елементи динамічних систем.

Підрозділ 3.5 *«Реконструкція архетипів і фонетичних законів як вияв системного підходу до мови (70-і рр. XIX – початок XX ст.)»*.

Завдячуючи реконструкції системи архетипів і фонетичних законів у працях вчених Харківської школи, історія фонетичних систем східнослов'янських мов являє ланцюг причини пов'язаних фонетичних процесів на рівні підсистем і ознак звуків.

На думку молодогограматиків, можна говорити лише про реконструкцію окремих елементів прамови, а не самої прамови в цілому: К. Бругман представляє мову з розвиненою системою вокалізму. Спроби молодогограматиків реконструювати деякі праіндоєвропейські архетипи, на нашу думку, свідчать про наявність системного (звичайно, обмеженого) підходу до мовних явищ у їх історії. Однією з найсуттєвіших рис молодогограматизму стало твердження про безвинятковість фонетичних законів. Вони діють у межах однієї мови, за певного часу та за наявності однакових звукових умов без будь-яких винятків.

Аналіз праць учених Московської школи показує, що реконструкція ними архетипів і фонетичних законів мала субстанційний характер.

У студіях О. І. Соболевського архетипи та фонетичні закони виступають як ізольовані, невзаємопов'язані, адже водночас у його працях об'єктивно виявилися системні властивості мови. Зазначено, що приписувати О. І. Соболевському виключно асистемний підхід до фактів мови було б методологічно неправильним. Очевидно, тут варто говорити про певну обмеженість О. І. Соболевського в розумінні системного характеру мовних змін і про відповідну інтерпретацію ним історико-фонетичних явищ.

Підрозділ 3.6 *«Хронологізація й локалізація фонетичних явищ і їхніх системно пов'язаних сукупностей у мовознавстві 70-х рр. XIX – початку XX ст.»*.

Притаманне вченими Харківської школи розуміння мови як системи реалізувалось у прийомі хронологізації та локалізації мовних явищ. О. О. Шахматов не тільки реконструював палаталізацію та лабіалізацію (лабіовеляризацію) приголосних, а й указував на їхню одночасність: вплив голосних заднього ряду на приголосні в межах складу був подібним до впливу голосних переднього ряду, отже, обидва процеси відбулися в той самий час.

Значну увагу прийому хронологізації приділяли вчені Московської школи.

Відзначено, що принципи відносної хронології сформулював І. О. Бодуен де Куртене. При експлікації цих принципів було враховано досягнення тогочасного генетичного мовознавства

Всупереч твердженням С. Й. Смаль-Стоцького, Є. К. Тимченка, К. Т. Німчинова, які визнавали за споконвічну в українській мові твердість приголосних перед [e], П. О. Бузук вважав, що перед [e] та [ь] всі приголосні вимовлялись м'яко.

У **підрозділі 3.7** *«Систематизація фонетичного матеріалу в працях лінгвістів 70-х рр. XIX – початку XX ст.»* визначено, що найвищого рівня узагальнення було досягнуто в концепціях «кількісних змін приголосних» О. О. Потебні та зв'язку вокалізму й консонантизму в історії української мови П. Г. Житецького; Московська лінгвістична школа найвищого рівня узагальнення досягла в шахматовській концепції взаємодії вокалізму й консонантизму в історії східнослов'янських мов.

Молодограматики залучали величезний, різноманітний фактичний матеріал – значно ширший, ніж у студіях компаративістів першого періоду. Такий матеріал міг стати науково значимим лише за умов вправної систематизації.

По-різному розв'язувалося в генетичному мовознавстві й питання про співвідносність індукції та дедукції.

У контексті розвитку науки 60-х – 70-х рр. XIX ст. стає зрозумілим потяг до індукції, який характеризував позицію вчених Харківської школи.

У студіях молодогограматиків переважала індукція: на це вказували Г. Остгоф і К. Бругман.

О. І. Соболевський, ідучи за молодогограматиками, у теорії і практиці своїх досліджень віддавав явну перевагу індукції. На необхідність поєднувати

індукцію й дедукцію в процесі реконструкції мовних фактів минулого вказував Є. Ф. Будде.

ВИСНОВКИ

1. У лінгвоісторіографічному аспекті проблема системності мови висвітлена недостатньо. Аналіз наукової літератури свідчить про наявність досить обмеженої кількості спеціальних праць, присвячених проблемам й особливостям системного характеру мови. Наявні праці дають лише побіжний лінгвоісторіографічний огляд і не охоплюють тему дослідження в повному обсязі, оскільки автори відповідних праць не ставили перед собою такого завдання. Матеріал у дисертації викладено за такими напрямками: 1) лінгвоісторіографічний огляд проблеми системності мови в європейському генетичному мовознавстві ХІХ – початку ХХ ст.; теоретичне обґрунтування поняття *системний характер мови*, характеристика системного підходу й принципу системності в лінгвогенетичному дослідженні; 2) розкриття питання про формування й розвиток загального уявлення про мову як системний феномен у мовознавстві ХІХ – початку ХХ ст.; характеристика статичного й динамічного аспектів дослідження системності мови; 3) встановлення джерел вивчення системних властивостей мови в зазначений період; 4) з'ясування атрибутів мовної системи в лінгвістиці ХІХ – початку ХХ ст.; 5) кваліфікування регулярних фонетичних кореспонденцій та прийому генетичного ототожнення фактів у студіях європейських мовознавців ХІХ – початку ХХ ст.; 6) розкриття особливостей реконструкції архетипів і фонетичних законів як виявів системного підходу до мови в мовознавстві зазначеного періоду; 7) аналіз хронологізації й локалізації фонетичних явищ і їхніх системно пов'язаних сукупностей у європейській лінгвістиці ХІХ – початку ХХ ст.; 8) з'ясування специфіки прийому систематизації фонетичного матеріалу в студіях лінгвістів зазначеного періоду.

2. Для більшості представників генетичного мовознавства ХІХ – початку ХХ ст. був характерний системний підхід до мови. Розвиток загального уявлення про мову як системний феномен (онтологічний рівень) у мовознавстві зазначеного періоду, починаючи з праць В. фон Гумбольдта, охоплював статичний і динамічний модули існування мови (*синтаксис* й *етимологія* О. О. Потебні, *сучасний стан мови та її історія* Г. Пауля, О. О. Шахматова, М. М. Дурново, Л. А. Булаховського та ін., *статика, динаміка й історія* І. О. Бодуена де Куртене та М. В. Крушевського, *панхронія, ідіосинхронія та діахронія* Ф. де Соссюра та ін.). На епістемологічному рівні зазначеним модусам відповідали такі підходи: *синтаксичний* та *етимологічний* (О. О. Потебня), *описовий (статичний)* та *історичний* (Г. Пауль, О. О. Шахматов, М. М. Дурново, Л. А. Булаховський та ін.), *статичний, динамічний* та *історичний* (І. О. Бодуен де Куртене та М. В. Крушевський), *системно-синхронний, діахронічний, ретроспективний* та *історичний* (Ф. де Соссюр). У мовознавстві другого періоду закріпився погляд, відповідно

до якого зміни мови виходять із системи та мають своїм наслідком її зміни. Ф. де Соссюрові традиційно приписують розрив між синхронією та діахронією й тезу про асистемність мовних змін. Така інтерпретація є міфом. Ф. де Соссюр чітко розрізнявав еволюцію системи мови в мовній діяльності й системну сутність певної мови в той чи інший момент її існування. Про «атомізм» молодогограматиків, О. І. Соболевського, А. Ю. Кримського, Я. Гебауера та ін. можна говорити лише в плані відсутності в їхніх студіях зв'язків між реконструйованими архетипами та фонетичними законами. Глибоке трактування системності мови в статичній й динамічній засвідчила критика теорії двох періодів розвитку мови (О. О. Потебня, Г. Остгоф і К. Бругман).

3. Мовознавці першого періоду генетичного мовознавства до джерел дослідження мови відносили: матеріал давніх писемних пам'яток, даних сучасних східнослов'янських мов (діалектів), інших слов'янських мов, свідчень фольклорних текстів. Для більшості лінгвістів характерний недиференційований підхід до джерел вивчення історії мови без чіткої методики використання різних джерел (Ф. І. Буслаєв). Намічено тенденцію до усвідомлення більшої або меншої вартості того чи іншого джерела, до критичної оцінки джерел (І. І. Срезневський). Як основні джерела вивчення системних властивостей мови в мовознавстві 70-х рр. ХІХ – початку ХХ ст. виступали матеріал давніх писемних пам'яток і сучасні діалектні дані. Як пріоритетне джерело було кваліфіковано сучасні діалектні дані, оскільки саме сучасний говір дає можливість побачити в мові систему; при цьому матеріалові давніх писемних пам'яток відводилася роль найважливішого серед допоміжних джерел (О. О. Потебня, П. Г. Житецький, М. О. Колосов, І. О. Бодуен де Куртене, М. В. Крушевський, В. О. Богородицький, К. Ю. Аппель, О. О. Шахматов, М. М. Дурново, Є. Ф. Будде, С. М. Кульбакін, П. М. Селіщев, Є. К. Тимченко, О. Б. Курило та ін.). Так само вважали молодогограматики, проте в практиці їхніх досліджень пріоритетним джерелом виступав матеріал давніх писемних пам'яток. У студіях О. І. Соболевського, М. М. Каринського, А. Ю. Кримського сучасні діалектні дані використовувалися дуже обмежено та лише для підтвердження результатів, одержаних на матеріалі пам'яток. Діалектним даним відводилася констатувальна роль. Для Л. Л. Васильєва, П. О. Бузука, О. М. Колесси, К. Т. Німчинова, В. М. Ганцова сучасні діалектні дані та матеріал давніх писемних пам'яток виступали як рівнозначні джерела вивчення історії мови.

4. Лінгвісти 20-х – 60-х рр. ХІХ ст. з трьох головних атрибутів мовної системи – структури, субстанції та функції – досліджували насамперед субстанцію, матеріальне перетворення мовних одиниць. У фонетиці це означає виявлення артикуляційних ознак звуків-архетипів. Дану особливість розглянуто на матеріалі редукованих голосних (О. Х. Востоков, Г. П. Павський, Ф. І. Буслаєв, І. І. Срезневський). Реконструкція фонетичних явищ другого періоду генетичного мовознавства мала субстанційний характер, пов'язаний із сумативним трактуванням цілісності та з орієнтацією на дослідження синтагматичних (а не парадигматичних) фонемних змін. Субстанційний

характер реконструкції зумовив її надмірність, що виявилась у відтворенні найтонших «відтінків» звуків (молодограматики, Московська школа) і прагненні до реконструкції середніх звуків-архетипів, у тому числі проміжних звуків як компонентів того або іншого фонетичного закону. «Наївному» трактуванню реконструкції як відтворенню мовних фактів минулого в дещо буквальному сенсі, у межах якого лінгвісти намагалися вказати конкретне звучання тих чи інших фонетичних архетипів, порівнюючи їх із сучасними звуками споріднених мов (А. Лескін, К. Бругман, Г. Остгоф, Г. Пауль, учені Московської школи, О. І. Соболевський, М. М. Каринський, Л. Л. Васильєв, П. М. Селіщев, А. Ю. Кримський, П. О. Бузук, К. Т. Німчинов та ін.), протистояла позиція Б. Дельбрюка: сприйняття архетипів і фонетичних законів реконструйованих прамов як наукових абстракцій. Виникає вчення про фонему та фонологічну систему (І. О. Бодуен де Куртене). Учені Харківської й Московської шкіл близько підійшли до усвідомлення такого атрибута фонетичної системи, як структура, що виявилось в реконструкції диференційних ознак системи голосних і приголосних фонем на східнослов'янському мовному матеріалі. Структурні відношення у фонології експлікували І. О. Бодуен де Куртене та Ф. де Соссюр, що було пов'язано з новим тлумаченням цілісності (властивості мови як цілого зумовлені взаємодією її частин). Поступово формувалось уявлення про розрізнявальну функцію фонем.

5. Системне трактування фонетичних явищ у генетичному мовознавстві 20-х – 60-х рр. XIX ст. реалізувалось у процесі застосування прийому генетичного ототожнення фактів (О. Х. Востоков, І. І. Срезневський, М. О. Максимович). Видатним відкриттям стало формулювання першого германського пересуву приголосних, що отримало назву закону Раска-Грімма, наслідком якого для сучасників стала остаточна доведеність приналежності германських мов до індоєвропейської мовної сім'ї. Системне трактування фонетичних явищ у генетичному мовознавстві другого періоду реалізувалось, зокрема, у процесі застосування прийому генетичного ототожнення фактів. Удосконалення цього прийому здійснювалось в напрямку розширення кола регулярних фонетичних кореспонденцій і поглиблення аналізу мовного матеріалу. Це виявилось в конкретно-історичному підході до фактів, що генетично ототожнювалися, у диференційованому розгляді їхнього генезису та еволюції (у різнобічних зв'язках, як елементів динамічних систем), у збільшенні корпусу досліджуваних мов і в їхніх межах – кількості кореневих і службових морфем, що залучалися до історичного порівняння.

6. Для генетичного мовознавства першого періоду було характерне намагання шукати причини конкретних звукових змін у фонетичному оточенні: пояснення фонетичних законів були зведені до встановлення фонетичних умов, за яких вони відбувалися (О. Х. Востоков). Реконструкція фонетичних законів у низці випадків мала обмежений характер (М. О. Максимович, Я. Ф. Головацький). Невмотивоване визначення напрямку фонетичної зміни, первинних і вторинних форм у мові представлено в реконструкції

Ф. І. Буслаєва, І. І. Срезневського. Одним із найважливіших тверджень генетичного мовознавства другого періоду стала вимога з максимальною точністю враховувати дію фонетичних законів й аналогії. Фонетичний закон й аналогія стають точними одиницями лінгвістичного опису. Цьому сприяли молодограматиками, які висунули ці явища на перший план лінгвістичного дослідження. Значного поширення набула молодограматична теза про безвинятковість фонетичних законів: вони діють у межах однієї мови, за певного часу та за наявності однакових фонетичних умов без будь-яких винятків. При цьому враховувались інші фонетичні закони, новотвори за аналогією, запозичення. Концепція безвинятковості фонетичних законів стала фундаментальним твердженням, постулатом вагомої методологічної цінності, який не могли знецінити заперечення опонентів. Звернення до змін за аналогією ліквідувало відсутню ланку між закономірними звуковими змінами та нерегулярними порушеннями. Якщо Г. Пауль виходив із тези про конфлікт між фонетичними законами й аналогією, то О. О. Шахматов і К. Ю. Аппель розглядали співвідношення фонетичних законів й аналогії як взаємодію, причому, з одного боку, фонетичні закони й аналогія можуть виступати як антагоністичні чинники, з іншого, аналогію в певних випадках доцільно розглядати як союзницю фонетичних законів: вона розширює сферу дії того чи того фонетичного закону, прискорюючи його. Учені Московської школи досить критично ставилися до молодограматичного трактування аналогії, вадою якого вони вважали зловживання цим чинником. Теза О. О. Шахматова, М. М. Дурново, Є. Ф. Будде, В. К. Поржезинського, В. О. Богородицького про закономірність процесів аналогії також протистояла молодограматичному трактуванню. Системний підхід учених Харківської та Московської шкіл до історико-фонетичного матеріалу виявився в реконструкції систем архетипів і систем однорідних фонетичних законів, які об'єднані спільною причиною та діють у певний період розвитку мови (О. О. Потебня, П. Г. Житецький, О. О. Шахматов), завдяки чому історію фонетичної системи можна представити як ланцюг причинно пов'язаних фонетичних процесів на рівні підсистем (вокалізм і консонантизм) й ознак (сила та слабкість, глухість і дзвінкість, проривність і фрикативність, палаталізованість і лабіовеляризованість приголосних).

7. Системний підхід учених до мовних явищ у їхній історії відбився й у прийомах хронологізації й локалізації фонетичних явищ. Аналіз праць лінгвістів першого періоду генетичного мовознавства свідчить, що хронологізація й локалізація мали абсолютний характер. Учені часто лише вказували на перші фіксації тих або інших фонетичних явищ і процесів у давніх писемних пам'ятках, не висвітлюючи питання про час їхньої появи в самій мові (діалекті). У другому періоді генетичного мовознавства проблеми хронологізації та локалізації тісно взаємопов'язані, тому в розв'язанні однієї з них у багатьох випадках імпліцитно міститься розв'язання іншої. Формулювання І. О. Бодуеном де Куртене принципів відносної хронології сприяло ствердженню тези про переважне значення для мовознавства фактів

відносної, а не абсолютної хронологізації та локалізації мовних явищ. Трагування мови як системи відбилось у відносній хронологізації архетипів і фонетичних законів шляхом їхньої синхронізації та встановлення послідовності фонетичних процесів (Московська школа), причому критерієм одноплосинного існування архетипів виступає системність їхньої трансформації (О. О. Шахматов), яка протистоїть невмотивованій синхронізації різних за часом виникнення архетипів (П. Г. Житецький) і протилежних за напрямом фонетичних законів (О. І. Соболевський).

8. Для студій представників генетичного мовознавства 20-х – 60-х рр. XIX ст. характерне успішне застосування та поступове вдосконалення прийомів систематизації матеріалу. Обмеженість систематизації полягає в порівняно невисокій мірі узагальнення, що виявилось у трактуванні архетипів і фонетичних законів як ізольованих, системно не пов'язаних. Розкриття системного характеру мови на історико-фонетичному матеріалі в 70-і рр. XIX ст. – початку XX ст. стало наслідком плідного застосування прийому систематизації – як упорядкування, так й узагальнення знань. Останньому процесові було приділено особливу увагу (І. О. Бодуен де Куртене, О. О. Шахматов). Систематизація в її найвизначніших зразках була здійснена на концептуальній основі. Найвищого рівня узагальнення було досягнуто в концепціях «кількісних змін приголосних» О. О. Потебні, зв'язку вокалізму й консонантизму в історії української мови П. Г. Житецького, взаємодії вокалізму й консонантизму в історії східнослов'янських мов О. О. Шахматова. Тенденція до широких узагальнень із гармонійним поєднанням індукції та дедукції (Московська школа) протистояла методиці систематизації з акцентом на впорядкування знань та індукцію (молодограматики, О. І. Соболевський, А. Ю. Кримський та ін.).

Перспективи дослідження вбачаємо в широкому залученні до аналізу системності неіндоєвропейських мов, що дозволить створити універсальну теорію та вийти на якісно новий рівень узагальнень.

ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ДИСЕРТАЦІЇ ВІДОБРАЖЕНО В ТАКИХ ПУБЛІКАЦІЯХ:

Наукові праці, у яких опубліковані основні наукові результати дисертації, у фахових виданнях України:

1. Святченко В. В. Лінгвоісторіографічний аспект дослідження системного характеру мови в європейському порівняльно-історичному мовознавстві XIX ст. – 30-х рр. XX ст. *Наукові праці Чорноморського державного університету. Філологія. Мовознавство* : науково-методичний журнал. Миколаїв, 2016. Вип. 10. Т. 278. С. 118–124.

2. Святченко В. В. Мова як система в історико-фонетичних студіях О. О. Потебні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Філологія* : збірник наукових праць. Одеса, 2016. № 23. Т. 1. С. 87–91.

3. Святченко В. В. Системні властивості мови в студіях А. Шлейхера. *Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного*

університету ім. К. Д. Ушинського. *Лінгвістичні науки* : збірник наукових праць. Одеса, 2016. № 23. С. 99–106.

4. Святченко В. В. Закон Раска – Грімма як вияв системного підходу до історико-фонетичних явищ. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Філологія : збірник наукових праць. Одеса, 2016. Вип. 24. Т. 1. С. 153–155.

5. Святченко В. В. Системні властивості мови в студіях учених Лейпцизької лінгвістичної школи. «Південний архів» Херсонського державного університету. Філологічні науки : збірник наукових праць. Херсон, 2018. №72. С. 146–149.

6. Святченко В. В. Системні властивості мови в студіях учених Харківської лінгвістичної школи. Теоретичні й прикладні проблеми сучасної філології Донбаського державного педагогічного університету : збірник наукових праць. Слов'янськ, 2018. Вип. 6. С. 35–44.

7. Глущенко В. А., Святченко В. В. Ф. де Соссюр про мову як систему: переосмислення концепції видатного лінгвіста з функціонально-прагматичних позицій. Наукові записки Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Філологічні науки : збірник наукових праць. Кропивницький, 2019. Вип. 175 С. 366–371.

Наукові праці, у яких опубліковані основні наукові результати дисертації, у зарубіжних спеціалізованих виданнях:

8. Святченко В. В. Язык как система в сравнительно-историческом языкознании 20-х – 60-х гг. XIX в. *Региональный вестник Востока Восточно-Казахстанский государственный университет им. С. Аманжолова* : научный журнал. Усть-Каменогорск, 2017. № 2 (74). С. 136–146.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

9. Святченко В. В. Системний характер мови як предмет лінгвістичного дослідження. *Перспективні напрямки сучасної науки та освіти* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції викладачів і студентів ДДПУ, учителів та учнів загальноосвітніх закладів (Слов'янськ, 19–20 трав. 2016). Слов'янськ. С. 285–288.

10. Святченко В. В. Лінгвістичний аспект дослідження системності мови в європейському порівняльно-історичному мовознавстві (20-і – 60-і рр. XIX ст.). *Сучасна філологія: тенденції та пріоритети розвитку* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Одеса, 27–28 трав. 2016). Одеса. С. 98–102.

11. Святченко В. В. Мова як система в працях лінгвістичного спрямування. *Сучасний вимір філологічних наук* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Львів, 15–16 лип. 2016). Львів. С. 14–18.

12. Святченко В. В. Системні властивості мови в європейському порівняльно-історичному мовознавстві 20-х – 60-х рр. XIX ст. *Contemporary issues in philological sciences* : Experience of scholars and educationalists of Poland

and Ukraine: international research and practice conference (Apr. 28–29, 2017). Lublin. С. 184–188.

13. Святченко В. В. І. О. Бодуен де Куртене про системний характер мови. *Перспективні напрямки сучасної науки та освіти* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції викладачів і студентів Донбаського державного педагогічного університету, учителів та учнів загальноосвітніх закладів (Слов'янськ, 17–19 трав. 2017). Слов'янськ. С. 247–250.

14. Святченко В. В. Системні властивості мови в працях О. Х. Востокова. *Сучасна філологія: перспективні та пріоритетні напрями наукових досліджень* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Одеса, 23–24 черв. 2017). Одеса. С. 87–91.

15. Святченко В. В. Системність мови в законі Раска – Грімма. *Актуальні проблеми лінгвістичної методології та історіографії як найважливіших галузей науки про мову* : матеріали науково-практичної Інтернет-конференції (Слов'янськ, 18–19 жовт. 2017). Слов'янськ. С. 103–106.

16. Sviatchenko V. V. Systemic character of language in comparative-historical linguistics 70-ies XIX century – 30-ies pp. XX century. *Result of modern scientific research* : proceedings of XI International scientific conference (Oct. 27, 2017). Morrisville. P. 77–81.

17. Sviatchenko V. V. Language as a system in employment of Casanian linguistic school. *Science in 2018* : proceedings of XIV International scientific conference (Jan. 26, 2018). Morrisville. P. 85–88.

18. Святченко В. В. Системний характер мови в працях молодогограматиків. *Філологічні науки: сучасні тенденції та фактори розвитку* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Одеса, 26–27 січ. 2018). Одеса. С. 76–80.

19. Святченко В. В. Мова як система в працях І. І. Срезневського. *Перспективні напрямки сучасної науки та освіти* : Всеукраїнській науково-практична конференція студентів і викладачів Донбаського державного педагогічного університету, учителів та учнів загальноосвітніх закладів (Слов'янськ, 22–24 трав. 2018). Слов'янськ. С. 130–133.

20. Святченко В. В. Системність мови в працях Ф. де Соссюра. *Методологія та історіографія мовознавства* : матеріали V науково-практичної Інтернет-конференції (Слов'янськ, 24–25 жовт. 2018). Слов'янськ. С. 92–96.

АНОТАЦІЯ

Святченко В. В. Системність мови в європейському мовознавстві XIX – початку XX ст.: фонетико-фонологічний рівень. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.02.15 «Загальне мовознавство». – Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» МОН України. – Одеса, 2019.

У дисертації вперше представлено лінгвоісторіографічне дослідження питання системності мови в європейському генетичному мовознавстві ХІХ – початку ХХ ст. Розкрито погляди європейських компаративістів ХІХ – початку ХХ ст. на системний характер мови та встановлені джерела цих поглядів, виявлено роль мовознавців зазначеного періоду в обґрунтуванні системного підходу до мови.

У роботі розкрито дослідження засновників порівняльно-історичного методу, поява яких означала застосування до мовних явищ принципів принципу системності. Особливу увагу звернено на праці лінгвістів, з ім'ям яких пов'язаний розвиток системного підходу до історико-фонетичних явищ у європейському мовознавстві.

Проаналізовано й дослідження українських учених зазначеного періоду.

Ключові слова: лінгвістична історіографія, актуалістичний метод, генетичне мовознавство, системність мови, історико-фонетичні дослідження, фонетичний закон.

АННОТАЦИЯ

Святченко В. В. Системность языка в европейском языкознании ХІХ – начала ХХ в.: фонетико-фонологический уровень. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.15 – общее языкознание. – Государственное заведение «Южноукраинский национальный педагогический университет имени К. Д. Ушинского» МОН Украины. – Одесса, 2019.

В диссертации впервые представлено лингвоисториографическое исследование системности языка в европейском генетическом языкознании ХІХ – начала ХХ в. Раскрыты взгляды европейских компаративистов ХІХ – начала ХХ в. на системный характер языка и установлены причины этих взглядов, выяснена роль лингвистов указанного периода в обосновании системного подхода к языку.

Раскрыто исследования основателей сравнительно-исторического метода, появление которых означало применение к языковым явлениям принципа системности. Особое внимание обращено на труды лингвистов, с именем которых связано развитие системного подхода к историко-фонетическим явлениям европейского языкознания.

Проанализированы также труды украинских лингвистов.

Ключевые слова: лингвистическая историография, актуалистический метод, генетическое языкознание, системность языка, историко-фонетические исследования, фонетический закон.

SUMMARY

Sviatchenko V. V Systematic character of language in European linguistics in the 19th c. – the beginning of the 20th c. : phonetic and phonological level. – Manuscript.

Thesis for a Candidate Degree in Philology. Speciality 10.02.15 – General Linguistics. – The State Institution “South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky” of the Ministry of Education and Science of Ukraine. – Odesa, 2019.

A linguistic historiographic research into the question of the systematic character of language in European genetic linguistics of the 19th c. – the beginning of the 20th c. has been presented for the first time. The views of European linguists of the 19th c. – the beginning of the 20th c. have been revealed on the systematic character of language, the sources of these views have been established, the significance of linguists' ideas of the period mentioned above in the grounding of the systematic approach to language has been defined. The corresponding range of issues has been studied completely taking into account the evolution of linguists' views on the problem under consideration.

The thesis reveals the views of linguists of the 19th c. – the beginning of the 20th c. on systematic character of language (F. Bopp, J. Grimm, R. Rusk, A. Ch. Vostokov, A. Schleicher, N. I. Grech, F. I. Buslaev, I. I. Sreznevskiy, M. A. Maksymovych, J. F. Holovatskyi, O. O. Potebnia, P. G. Zhytetskyi, M. A. Kolosov, A. Leskien, G. Osthoff, K. Brugmann, H. Paul, P. F. Fortunatov, A. A. Shakhmatov, N. N. Durnovo, F. de Saussure, I. A. Baudouin de Courtenay, V. A. Bogoroditskiyn, A. Ye. Krymskyi, K. T. Nimchynov, P. O. Buzuk and others) which theoretically and practically have disclosed the systematic properties of language in the works on historical phonetics of Indo-European languages. Within this context it should be mentioned tlinguistic historiographic schools of such linguists as G. Arens, P. Robins, K. Jankowski, M. Ivich, Z. Shtibera, F. M. Berezin, V. V. Kolesov, V. K. Zhuravlev, Yu. Ya. Burmistrovich, T. A. Amirova, B. A. Olhovikova, Yu. V. iRozhdestvensky, Yu. V. Sheveliov, M. A. Zhovtobruk, V. Yu. Franchuk, S. P. Bevzenko, M. P. Kocherhan, L. P. Ivanova, G. P. Matsiuk, V. A. Glushchenko and others.

The works by linguists of the first period of genetic linguistics (it covers the 20 – 60-ies. of the 19th c.) and the second period of comparative linguistics (the 70-s of the 19th c. – the 30-s of the 20th c.) using the periodization of comparative linguistics of the 19th c. – the beginning of the 20th century have been differentiated while solving the investigated problem.

The linguists of the first period of genetic linguistics studied the units of the phonological level of language; for linguistics of the 19th c. it has become a consistent pattern in a certain way.

The scientists began to study the systematic characteristics of language predominantly both in the identification of phonetic correspondence and their registering however in a relatively limited area of speech phenomena. Systematic approach to language in the works of linguists of this period is explicated primarily in the method of genetic identification of facts. We can speak about isolated research of individual elements of linguistic substance in the works of scientists only within the lack of connection between reconstructed archetypes and phonetic laws.

A considerable spread in linguistic studies of the given period has been exposed in the idea of two periods of linguistic development: the prehistoric period of the formation and improvement of grammatical forms and the historical period of their decline.

The systematic approach to the historical-phonetic phenomena in the works of linguists of the second period of genetic linguistics has been revealed in the application by scientists of methods and procedures of the comparative and historical method – a genetic identification of facts, reconstruction of archetype and phonetic law, chronologization and localization of language phenomena and their systemically connected entities. Such identification of systematic character of language is included in the context of phenomena of various Indo-European languages; these phenomena have been studied in various connections as elements of dynamic systems what has been analyzed in the given thesis.

Key words: systematic character of language, linguistic historiographic aspect, genetic linguistics, historical and phonetic research, phonetic law, actualistic method.

Підписано до друку 11.02.2019 р.
Формат 60x84 1/16. Ум. др. арк. 0,9.
Наклад 100 прим. Зам. № 1397.

Видавництво Б. І. Маторіна
84116, м. Слов'янськ, вул. Г. Батюка, 19.
Тел.: +38 06262 3-20-99; +38 050 518 88 99. E-mail: matorinb@ukr.net

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції ДК №3141, видане Державним комітетом телебачення та радіомовлення України від 24.03.2008 р.
